

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Т. А. Бевз

МІЖ РОМАНТИЗМОМ І РЕАЛІЗМОМ
(сторінки історії УПСР)

*Київ, Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень НАН України, 1999. — 271 с.*

Характеризуючи в 1908 р. українські національні партії, С. Єфремов наголошував, що "жодна з них не є безпосереднім виразником і представником інтересів величезної більшості українських трудових мас, які складаються, головним чином, із дрібного селянства — "хліборобів". Тому заснування "української соціалістичної партії без... вузького доктринерства і догматизма" видавалося відомому вітчизняному громадсько-політичному діячеві "нагальною потребою часу, що не терпить ні уповільнення, ні відкладення. У противному разі — застерігав С. Єфремов, — у важку епоху перелому, коли руйнується старий світогляд і на його уламках зводяться основи нового — український народ залишиться без свого найближчого виразника та природного керівника і змушений буде йти за чужими в національному відношенні людьми, котрі краще і повніше відкликаються на його нагальні інтереси в економічній області" (Із общественной жизни на Украине // Русское богатство. — 1908. — № 7. — С. 45—46).

Історія розпорядилася таким чином, що саме Українська партія соціалістів-революціонерів мала виправити становище і тим самим забезпечити перемогу національно-демократичної революції 1917—1920 рр. Але внаслідок складного комплексу взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників УПСР виявилася не в змозі до кінця реалізувати свою політичну місію. В рецензованій монографії зроблена досить вдала, на нашу думку, і перша в українській історіографії спроба з'ясувати всі обставини стрімкого злету і прикрих невдач українського есерівського руху протягом півтора десятиліття його розвитку на національних теренах.

На жаль, попри очевидну науково-практичну цінність, і досі не започаткована програма вивчення історії українських національних партій кінця XIX — першої половини XX ст., передусім тих, які мали досвід державотворення в 1917—1920 рр. Про окремі з них — Українську партію соціалістів-федералістів, Українську партію самостійників-соціалістів, Українську федеративно-демократичну партію, Українську демократично-хліборобську партію, Українську народно-республіканську партію — немає навіть оглядових нарисів. За останній час побачили світ цікаві статті й дисертаційні дослідження з певних періодів та аспектів діяльності вітчизняної соціал-демократії, націонал-комуністичних українських організацій доби революції, але рецензована праця є поки що єдиною, в котрій всебічно й неупереджено простежується вся "політична біографія" однієї з найвпливовіших суспільно-політичних течій України XX ст. — соціалістично-революційної. Сподіваємося, що ця потрібна і на часі справа буде продовжена вітчизняними науковцями.

З результатів дослідження Т. Бевз випливає, що особливості виникнення і закономірності становлення УПСР підлягають поясненню за допомогою інструментарію сучасної політичної науки. Поява партії була викликана кризою легітимізації політичної системи Російської імперії (хто є носієм суверенної влади: монарх чи народ?) і процесом її соціально-економічної модернізації. Згідно зі схемою М. Вебера, українські есери еволюціонували від "аристократичного" угруповання (гуртківства 1906—1916 рр.) через об'єднання типу політичного клубу (весна—літо 1917 р.) до масової політичної партії (осінь 1917 — весна 1918 рр.). Причому для організаційної консолідації українських есерів було властиве поєднання обох визначених М. Дюверже способів: 1) зв'язування "парламентських груп" та "виборчих комітетів" і 2) позапарламентського, через осередки Селянської спілки, що виступали як групи тиску.

Але, звичайно, сутнісні причини й особливості формування партій завжди перебувають лише в межах конкретної країни і визначаються багатьма факторами, що мають конкретно-історичний вимір. Автор рецензованої монографії переконливо доводить, що УПСР бере свій початок від неонародницьких груп, які переважно відокремилися від РУП і зосередилися на боротьбі за вирішення земельного питання в інтересах трудового селянства. Співставляючи програмні документи української й російської есерівських партій, Т. Бевз слушно наголошує, що хоча перша й розглядала себе як "складова частина армії міжнародного революційного соціалізму", першорядне значення вона надавала національній проблематиці, остаточне розв'язання котрої, на думку лідерів УПСР, було можливе лише при соціалізмі. На капіталістичному ж етапі суспільного розвитку УПСР висувала гасла рівності всіх націй, їхнього права на самовизначення та федералізації російської держави.

На багатому джерельному матеріалі в рецензованій монографії розкривається діяльність УПСР щодо реалізації власної концепції української революції, котра, на переконання партійного активу, розвивалася під

національним прапором за умов слабшої, ніж у Росії, класової диференціації. Складається враження, що молода, за віком, верхівка УПСР, натхненна революційним романтизмом, прагнула перебрати на себе роль каталізатора суспільно-політичних процесів. Особливо помітною ця тенденція виявилася в підході УПСР до форм організації влади в Українській Народній Республіці. Він передбачав створення поряд із демократичними так званих "класових" органів, тобто побудову владної вертикалі за "трудовим принципом". Політичний максималізм провідників УПСР, зрештою, призвів до розколу партії й переходу її значної частини на націонал-комуністичну платформу.

Дослідник слухає і стверджує, що УПСР бракувало досвідчених і політично загартованих керівних кадрів, тому, на нашу думку, дещо категоричним видається твердження Т. Бевз, ніби українські есери були "найвгашовішою партією української революції" (с. 3, 89). Загальновідомо, що УСДРП, чисельно поступаючись УПСР, усе ж завдяки солідному інтелектуальному потенціалу свого активу контролювала ключові владні структури як за доби Центральної Ради (за винятком лютого—квітня 1918 р.), так і у відновленій УНР за доби Директорії. Надто критичну позицію зайняла Т. Бевз щодо класової природи Директорії та соціальної спрямованості її внутрішньої політики. На наше глибоке переконання, не варто кваліфікувати уряд лівого українського соціал-демократа Б. Мартоса як "буржуазний" за характером (с. 186) і визначати тогочасний курс Директорії як такий, що "спрямований на ліквідацію революції та ідеї диктатури працюючих" (с. 176).

Суттєвою позитивною характеристикою рецензованого видання є вміщення у ньому політичних портретів керівників УПСР — Н. Григорієва, А. Заливчого, М. Ковалевського, Г. Михайличенка, Ю. Охримовича, П. Христюка і М. Шаповала. Персоналізація історії в процесі вивчення українських та політичних партій має й надалі перебувати в центрі уваги науковців. Лише в такому разі вдасться уникнути недоречностей, подібних тому, що "О. Шульгін — укр. с.-д." (с. 73), насправді — один із керівників УПСФ; "член делегації (Центральної Ради на Брестських мирних переговорах. — Авт.) український есер М. Залізняк" (с. 142) — в дійсності експерт-дорадник від віденського українського осередку; А. Жук ніколи не належав до УПСР (с. 261), а був одним із лідерів УСДРП.

Певні запитання викликає і визначення верхньої хронологічної межі рецензованого дослідження: вереснева конференція УПСР 1919 р. у Вінниці. Логічно було б дещо продовжити сюжетну лінію принаймні до харківського судового процесу над членами ЦК УПСР у травні 1921 р., що мав величезний політичний резонанс і, по суті, юридичне підвів ризику під функціонуванням УПСР "центральної течії" на національній території.

У контексті перспективних напрямів вітчизняних політологічних досліджень хотілося б зупинитися й на доцільності проведення порівняльного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду діяльності генетичне споріднених партій. Народницькі рухи і сформовані на їхній основі більш-менш соціалістично зорієнтовані селянські партії відіграли помітну роль в історії центрально-східноєвропейських народів першої половини ХХ ст. Тому монографія Т. Бевз відчутно виграла б у разі співставлення уроків практично одночасного перебування при владі УПСР і Білоруської партії соціалістів-революціонерів, Партії революційних соціалістів Латвії, Партії революційних соціалістів-ляудинників (народників) Литви, Болгарської землеробської народної спілки, можливо, вірменських і грузинських есерів. Без сумніву, такий підхід суттєво сприяв би подоланню ознак провін-

ціоналізму й хуторянства, котрі ще, на жаль, трапляються у вітчизняних дослідженнях.

А в цілому, поява монографії Т. Бевз засвідчила наявність в Україні потужних академічних сил, здатних на ґрунтовний і об'єктивний аналіз найгостріших та найскладніших теоретичних проблем. Попит на серйозну дослідницьку літературу не вщухає, її потребують у своїй практичній, політичній і законодавчій роботі парламентарії, партійні функціонери, державні діячі. Проблема полягає в тому, що його задоволення не завжди можливе у наш скрутний для науки і науковця час. Тому особливо приємно відзначити вихід дослідження, здійсненого на солідній джерелознавчій і фактологічній базі, що спонукає до роздумів, аналізу і висновків.

В. І. ГОЛОВЧЕНКО (Харків)